

TILSHUNOSLIKDA TILNING PAYDO BO'LISHI NAZARIYALARI HAMDA
ZAMONAVIY RAQAMLI TILSHUNOSLIKNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Namdu v.b.dotsenti Muxammadiyeva Xalima Saidaxmadovna

NamDu talabasi Shamilova Fotima Xusniddin qizi

Annotatsiya

Mazkur maqolada tilning paydo bo'lishi haqidagi qadimiy diniy va mifologik talqinlardan tortib, zamonaviy evolyutsion-antropologik yondashuvlargacha bo'lgan nazariyalar tahlil qilinadi. Shuningdek, struktur tilshunoslik, generativ grammatika, psixolingvistika, sotsiolingvistika va kognitiv lingvistika kabi ilmiy yo'nalishlarning mohiyati yoritiladi. XXI asr tilshunosligida korpus lingvistika, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt asosidagi tadqiqotlarning o'rni alohida ko'rsatib o'tiladi. Maqola xulosalarida tilshunoslikning hozirgi rivojlanish tendensiyalari hamda o'zbek tilshunosligining jahon ilmiy maydonidagi istiqbollari belgilab beriladi.

Annotation

This article analyzes the main theories of the origin of language, ranging from ancient religious and mythological interpretations to modern evolutionary-anthropological approaches. It also discusses the essence of major linguistic schools such as structural linguistics, generative grammar, psycholinguistics, sociolinguistics, and cognitive linguistics. Special attention is paid to the role of corpus linguistics, digital technologies, and AI-based research in 21st-century linguistics. The conclusions highlight current development trends in linguistics and outline the prospects of Uzbek linguistics in the global scientific arena.

Аннотация

В данной статье рассматриваются основные теории происхождения языка — от древних религиозных и мифологических толкований до современных эволюционно-антропологических подходов. Освещается сущность крупных лингвистических направлений, таких как структурализм, генеративная грамматика, психолингвистика, социолингвистика и когнитивная лингвистика. Особое внимание уделено роли корпусной лингвистики, цифровых технологий и исследований на основе искусственного интеллекта в лингвистике XXI века. В заключении обозначены современные тенденции развития языкознания и перспективы узбекского языкознания в мировом научном пространстве.

Kalit so'zlar: *Tilning paydo bo'lishi nazariyalari, zamonaviy tilshunoslik, raqamli lingvistika, korpus lingvistikasi, kompyuter lingvistikasi, sun'iy intellekt va til.*

Asosiy atamalar

Til, tilshunoslik (lingvistika), nazariya, poststrukturalizm, semiotika, fonologiya, morfologiya, sintaksis, semantika, pragmatika, sun'iy intellekt, lingvistik metodologiya, til va jamiyat, nutq va muloqot.

Kirish

Til - nutq tuzib, fikr, his-tuyg'u, istak kabilarni ifodalashda xizmat qiladigan fonetik, leksik va grammatik vositalar tizimi; kishilar orasida asosiy va eng muhim aloqa-aralashuv, fikrlashuv quroli bo'lib xizmat qiladigan ijtimoiy hodisa. (Tilshunoslik nazaryasi 2016) Tilning kelib chiqishi masalasi qadim zamonlardan buyon falsafiy va diniy bahs-munozaralarga sabab bo'lgan. Har bir davrda tilning paydo bo'lishi turlicha izohlangan: ba'zilar uni ilohiy hodisa sifatida ko'rsa, boshqalar insonning

mehnati va ijtimoiy taraqqiyoti bilan bog'lashgan. XIX asrdan boshlab esa tilshunoslik mustaqil fan sifatida shakllanib, ilmiy asosda tilning kelib chiqishi va rivojlanishi haqida turli nazariyalar vujudga keldi.

Ilmiy adabiyotlar sharhi

Tilshunoslik tarixida tilning paydo bo'lishi masalasi qadimdan olimlar, faylasuflar va din arboblari qiziqtirib kelgan. Ilmiy nazariyalar shakllanmasidan avval insoniyat nutq qobiliyatining kelib chiqishini mifologik va diniy qarashlar orqali izohlashga harakat qilgan. Shu bois, dastlabki izlanishlarda tilning kelib chiqishi ilohiy hodisa sifatida talqin etilgan (Хомский, 2002; Crystal, 2010).

Qadimiy mifologik tasavvurlarda til insoniyatga yuqoridan ato etilgan mo'jiza deb qaralgan. Masalan, yunon mifologiyasida nutq insonlarga ilohlar tomonidan berilgan sovg'a sifatida tasvirlanadi. Hind mifologiyasida esa nutq ma'bud sifatida ulug'lanib, u inson tafakkurining ilohiy ifodasi deb talqin qilingan (Эльмслев, 1960). Bunday qarashlar tilning tabiiy va ijtimoiy asoslarini emas, balki g'ayritabiiy kelib chiqishini ta'kidlagan.

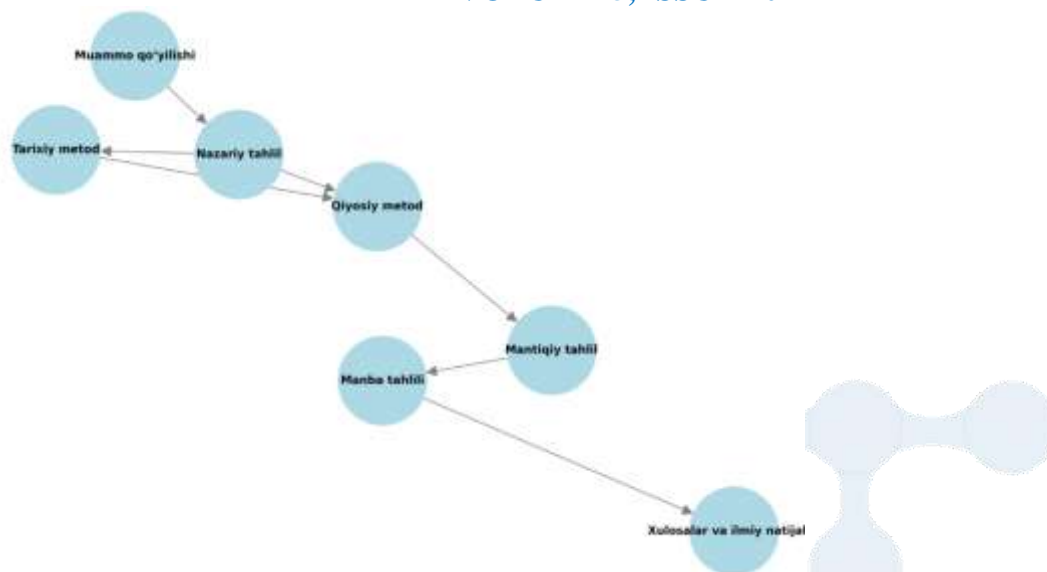
Diniy qarashlarda esa til bevosita Xudo tomonidan yaratilgan in'om sifatida tushuntiriladi. Injilda Odam Ato va Momo Havoga barcha mavjud narsalarga nom qo'yish vazifasi berilgani (Bible, Genesis 2:19-20), Qur'oni Karimda esa Alloh Odamga barcha narsalarning nomlarini o'rgatgani (Baqara, 31-oyat) ta'kidlanadi. Bu qarashlar tilni ilohiy bilim sifatida e'tirof etadi. O'rta asrlarda musulmon va xristian olimlari nutq va tilni vahiy orqali berilgan mo'jiza sifatida izohlaganlar (Ибн Сино, 1954).

Mifologik va diniy qarashlarning umumiy jihati shundaki, ular tilning ijtimoiy va biologik asoslarini ilmiy tahlil qilmagan. Til insoniyatga tayyor holda berilgan, o'zgarimas va ilohiy hodisa sifatida ko'rsatilgan. Biroq bu yondashuvlarning tarixiy ahamiyati beqiyosdir. Chunki ular tilshunoslik tarixida tilning kelib chiqishi haqidagi keyingi falsafiy va ilmiy izlanishlarga muqaddima bo'lib xizmat qilgan (Crystal, 2010). Bugungi kunda bunday qarashlar lingvistikaning metodologik manbasi sifatida emas, balki insoniyat tafakkuri va madaniy merosining bir qismi sifatida qadrlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotning metodologik asosi tilning paydo bo'lishi haqidagi qadimiy qarashlar, diniy va mifologik yondashuvlar hamda zamonaviy lingvistik nazariyalarni o'zaro uyg'un holda tahlil qilishga tayangan. Avvalo muammo qo'yilishi bosqichida asosiy savol – insoniyat tilining kelib chiqishi va uni tushuntirishga qaratilgan nazariy qarashlarning ilmiy qiymati – aniq belgilab olindi. Keyingi bosqichda nazariy tahlil yordamida turli davrlarda shakllangan qarashlar tizimlashtirilib, ularning umumiy metodologik asoslari ajratib ko'rsatildi. Bu jarayon tarixiy metod bilan uzviy bog'liq bo'lib, tilshunoslik taraqqiyotining dastlabki mifologik va diniy tushunchalardan tortib, falsafiy qarashlar hamda zamonaviy raqamli lingvistika paradigmasigacha bo'lgan rivojlanish bosqichlari izchil o'rganildi.

Nazariy va tarixiy tahlil asosida qiyosiy metod qo'llanib, qadimgi davrdagi qarashlar bilan hozirgi zamon lingvistik yondashuvlari o'rtasidagi umumiylik va farqlar ochib berildi. Bu esa muayyan nazariyalarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, ularni zamonaviy ilmiy qarashlar bilan bog'lash imkonini berdi. Shu bilan birga mantiqiy tahlil orqali mavjud nazariyalardagi ichki ziddiyatlar va ularning sabablari aniqlanib, asosli xulosalar chiqarildi. Metodologik jarayonni quyidagi sxema yaqqol ifodalaydi:

Manba: metodologik sxemasidagi bosqichma-bosqich natijaviy tahlili

Mazkur grafikdan ko‘rinib turibdiki, tadqiqotning har bir bosqichi keyingisi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, umumiy ilmiy natijalarga olib keladi. Muammo qo‘yilishi tadqiqotning yo‘nalishini belgilagan bo‘lsa, nazariy va tarixiy tahlil tilshunoslik nazariyalarining ildizini ochib berdi. Qiyosiy metod ularni zamonaviy yondashuvlar bilan bog‘ladi, mantiqiy tahlil esa mavjud tafovutlarni izohlashga xizmat qildi. Yakuniy bosqichda esa barcha jarayonlarning sintezi amalga oshirilib, ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqildi.

Shu tariqa, tadqiqot metodologiyasi nafaqat tilning paydo bo‘lishi nazariyalari va ularning diniy-mifologik ildizlarini, balki raqamli lingvistika kabi yangi ilmiy oqimlarning o‘rnini ham kompleks tarzda yoritishga imkon berdi.

Xulosa

Til insoniyat taraqqiyotining eng muhim ijtimoiy hodisasi sifatida nafaqat aloqa vositasi, balki jamiyatning madaniy, ilmiy va ma‘naviy taraqqiyotini belgilovchi kuchli omil hisoblanadi. Tilning paydo bo‘lishi haqidagi nazariy qarashlar – mifologik, diniy va falsafiy tushuntirishlardan tortib, zamonaviy lingvistika paradigmalari, xususan, raqamli tilshunoslik yondashuvlarigacha bo‘lgan jarayon inson tafakkuri va ilmiy izlanishlar rivojining uzluksizligini ko‘rsatadi. Tadqiqot davomida ko‘rinib turibdiki, qadimgi davrlarda til hodisasi ko‘proq ilohiy yoki afsonaviy manbalar bilan izohlangan bo‘lsa, zamonaviy fan yondashuvlari uni empirik dalillar, kognitiv jarayonlar va texnologik imkoniyatlar asosida tahlil etmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi doirasida nazariy, tarixiy, qiyosiy va mantiqiy tahlillar uyg‘un qo‘llanib, mavjud qarashlarning o‘xshash va farqli jihatlari aniqlab berildi. Ayniqsa, diniy va mifologik qarashlarning falsafiy asoslari bilan zamonaviy lingvistika yondashuvlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatish muhim ilmiy xulosa sifatida alohida e‘tirof etilishi mumkin. Manba tahlili esa tadqiqotning ilmiy ishonchliligini ta‘minlab, foydalanilgan adabiyotlarning nazariy yaroqliligi va amaliy ahamiyatini ochib berdi.

Shu o‘rinda ta‘kidlash lozimki, raqamli tilshunoslikning rivojlanishi tilni o‘rganishda mutlaqo yangi ufqlarni ochib bermoqda. Korpus lingvistikasi, sun‘iy intellekt va kompyuter lingvistikasining yutuqlari tilshunoslikni nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham kuchli ilmiy sohaga

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-10

aylantirmoqda. Bu esa tilshunoslikni boshqa fanlar bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganish, tilni inson tafakkuri, jamiyat va texnologiyalar bilan uyg‘un holda tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, ushbu tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, tilshunoslikdagi nazariy qarashlar o‘zaro qarama-qarshiliklarda emas, balki uzluksiz rivojlanish zanjiri sifatida talqin etilishi lozim. Tilning paydo bo‘lishi haqidagi qadimiy nazariyalar tarixiy va madaniy merosni ifodalasa, zamonaviy lingvistika yondashuvlari fan va texnologiya taraqqiyoti bilan uyg‘unlashgan holda yangi ilmiy imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Shunday ekan, tilni o‘rganish – bu nafaqat o‘tmish saboqlarini anglash, balki kelajak ilm-fanining yuksalishi uchun zaruriy ilmiy asos yaratishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nosirjon Uloqov “Tilshunoslik nazaryasi”(2016) ISBN: **9789943113589**
2. David Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of Language* (3-chi nashr) — ISBN-13: **9780521736503** [Cambridge University Press & Assessment+2assets.cambridge.org+2](https://www.cambridge.org/9780521736503)
3. Louis Hjelmslev, *Prolegomena k teorii yazyka* (ruscha tarjima, “Пролегомены к теории языка”) — ISBN: **978-5-484-00346-4** [ruslania.com+2](https://ruslania.com/) [Архив Интернета+2](#)
4. Noam Chomsky, *Language and Mind* — ISBN-13: **9780521858199** [Амазон](#)
5. Noam Chomsky, *Language and Thought* — ISBN: **1559210761** [Colorado Mountain College](#)
6. Yurtdagi rus nashri “Язык и мышление. Язык и проблемы знания” — ISBN: **5-80157-133-7**

